

**PRIJEDLOG NOVOG ČITANJA JEDNE REČENICE S
RIŽANSKOG SABORA**

MAURIZIO LEVAK

Podaci o Slavenima u ispravi s Rižanskog sabora dragocjen su izvor za nacionalnu i regionalnu povijest. Autor predlaže novi prijevod jedne od često navođenih rečenica i u skladu s njim novo tumačenje i datiranje događaja o kojima taj dio teksta govori.

Zapisnik s Rižanskog sabora održanog oko 804. godine negdje uz rječicu Rižanu na Koparštini jedan je od najvažnijih izvora za proučavanje istarske povijesti. Zbog obilja podataka koje sadrži za razdoblje kojega je značajka upravo oskudnost izvora ovaj je dokument trajan predmet interesa povjesničara i temelj mnogih studija koje pokušavaju rasvijetliti društvene i druge odnose u posljednjim desetljećima bizantske i prvim desetljećima franačke vlasti u Istri.

Sabor su sazvali svećenik (presbiter) Izon te knezovi (comites) Kadolaj i Ajon kao izaslanici Karla Velikog i sina mu Pipina. Na zbornom mjestu okupili su se patrijarh, biskupi "i ostali uglednici i narod provincije Istrana", a carski su izaslanici izabrali "iz pojedinih gradova i kaštela" 172 predstavnika (homines capitanei).¹ Zakleli su ih da govore istinu o svemu o čemu će ih pitati, "u prvom redu o stvarima svetih Božjih crkava, zatim o pravima naših gospodara kao i o nasilju te pravnim običajima naroda te zemlje, siročadi i udovica". Pritužbe prisegnutih predstavnika odnosile su se na postupke gradeškog patrijarha, istarskih biskupa i franačkog vojvode i iznesene su tim redom. Najviše je pritužaba bilo na račun vojvode Ivana, svjetovnog upravitelja Istre, kojem su zamjerali da je

(1) prisvojio novčana podavanja istarskih gradova i kaštela koja su dotada išla državi, premda ima brojne posjede koji mu osiguravaju visoke prihode,

(2) oduzeo im šume i udaljena selišta,

1) Svi će navodi iz teksta i prijevera zapisnika s Rižanskog sabora, ukoliko ne bude drugačije naznačeno, biti prema njegovu izdanju u radu L. Margetića "O nekim pitanjima Rižanskog placita", Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu, 43, 4, 1993., 426-437. Pregled prethodnih izdanja te isprave vidi kod S. Žitko, "Listina Rižanskoga placita – dileme in nasprotja domačega in tujega zgodovinopisja", I. del, Annales, 1, Koper 1991., 60-61.

- (3) na njihove zemlje doveo Slavene koji za to plaćaju zakupninu vojvodi, a ne njima,
- (4) oduzeo im tribunske časti (tribuna, domestika, vikarija i lokoservatora) i postavio im centarhe,
- (5) oduzeo im pravo da u svojoj vlasti imaju slobodne ljude (pa u rat mogu voditi samo serve), oslobođenike i pridošlice te oduzeo tribunima ekskuzate,
- (6) nametnuo im razna podavanja i obveze te
- (7) naložio da se crkvena desetina daje Slavenima.

Nije poznato od kada (pa ni do kada) je Ivan bio istarski vojvoda. Predstavnici istarskih gradova i utvrda ne spominju njegova franačkog prethodnika, pa se može pretpostaviti da je on prvi predstavnik Karla Velikog. Pritužbe na Rižanskom saboru (dalje: RS) na račun vojvode uvijek se odnose na njegovu osobu, čime se želi pokazati kako se ne radi o kritici franačke vlasti, već o zloporabama koje čini njezin predstavnik. U slučaju da Ivan nije bio prvi istarski vojvoda, istarski bi se posjednici ili pozivali na njegovog prethodnika koji nije činio što i Ivan ili bi spomenuli da se ponaša kao i njegov prethodnik. U prvom bi slučaju argument o drugačijem vladanju ranijeg upravitelja bio oslonac na koji se posjednici ne bi propustili osloniti, dok bi u drugom oni prepoznali kako se radi o sustavnom ponašanju (novom načinu upravljanja pokrajinom), pa bi i prosvjed bio više ili manje otvoreno usmjeren prema novom sustavu, a ne vojvodi osobno. Ova druga pretpostavka ne isključuje mogućnost da su prosvjednici na RS bili svjesni činjenice kako je vojvodina uprava tipična za franačku državu. Oni su to lako mogli doznati iz susjednih prekomorskih krajeva, kojima je Karlo Veliki zavladao prije osvojenja Istre. Stoga će prije biti da su istarski posjednici računali kako će pritužbe na račun upravitelja koji zlorabi svoj položaj imati većih izgleda za povoljno rješenje negoli one protiv novog sustava. Kako bilo, činjenica da se na RS ne spominje prijašnji upravitelj (a spominju se bizantski, od kojih je Ivan, a ne tko drugi prije njega, preuzeo posjede) daje nam pravo da pretpostavimo kako je Ivan istarski vojvoda od uključanja Istre u franačku državu.² Tome u prilog ide i navod na RS da su stanovnici istarskih gradova i utvrda obvezni na tlaku "ne samo Ivanu nego i sinovima i kćerima i njegovom zetu", što potvrđuje kako se radi o osobi koja je u Istri duže vrijeme.³ Štoviše, moglo bi se čak raditi i o domaćem čovjeku, budući da među optužbama stoji da je govorio: "saberimo darove gospodinu caru kao što smo radili za vrijeme Grka".⁴

Ivan je, dakle, bio dugogodišnji upravitelj Istre, pa u svjetlu te činjenice valja promatrati pritužbe iznesene na njegov račun. Da bi nezadovoljstvo njegovom upravom doseglo kritičnu masu koja je potrebna za dolazak carskih izaslanika koji sazivaju "opći" zbor bio je nužan protok određenog vremena kroz koje je sazrijevala svijest da se problem s vojvodom ne može riješiti na mjesnoj razini (izravnim razgovorima ili posredovanjem biskupâ/patrijarha). Treba uzeti u obzir i događanja na širem prostoru u posljednjem desetljeću VIII. st., kada je u franačkom ratu protiv Avara istarski vojvoda imao važnu ulogu (i stekao naklonost dvora, ako ju već i prije nije imao),

2) Evo samo nekoliko primjera: "Od давног времена, док смо били под влашћу грѣкoгa царства, имали су наші преци правни обичај држања трибунске чaсти (...). A сада нам је војвода (...)", "U vrijeme Grka sabirali smo jednom godišnje (...), a sada (...)", "Sve to uzima u svoju korist naš vojvoda Ivan, a to nije nikad radio magister militum Grka (...)."

3) Karlo Veliki 791. u pismu svojoj ženi Fastradi spominje istarskog vojvodu (dux de Histria) koji je sa svojim ljudima sudjelovao u pohodu na Avere, ne navodeći mu ime. F. Rački, *Documenta historiae chroaticae periodum antiquam illustrantia*, Monumenta spectantia historiam Slavorum Meridionalium, volumen septimum, Zagrabica 1877., 296-297. O pitanju istarskog vojvodstva u historiografiji v. Margetić, "O nekim pitanjima Rižanskog placita", 423-424.

4) O tome već L. Kirac, *Crte iz istarske povijesti*, Pazin 1990. (prettisak iz 1946.), 66-68. Možda to potvrđuje i rečenica: "Nakon što je Ivan postao vojvoda, on je te zlatnike (porciz koji su Bizantu plaćali istarski gradovi i utvrde, M. L.) uzimao za sebe (...)."

pa bi napad na njega bio vrlo vjerojatno bez ozbiljnijih izgleda na uspjeh. Iz toga proizlazi da držimo kako se istarski posjednici na RS ne žale na postupke vojvode u posljednjih nekoliko godina, već se radi o dužem razdoblju.⁵ Koliko je to razdoblje, teže je odgovoriti, ali za većinu se "zloporaba" može očekivati da su započele od samih početaka franačke (vojvodine) vlasti, s obzirom na to da se posjednici pozivaju isključivo na vrijeme bizantske uprave, a ne i na neko prijašnje razdoblje franačke vlasti kada nije bilo vojvodinih nasilja. Iz njihovih se riječi ne može zaključiti da se vojvoda tek u posljednje vrijeme tako ponaša, nego da su promjene uvedene u ranom razdoblju nove vlasti: ako ne već krajem osamdesetih,⁶ a onda sigurno u prvoj polovici devedesetih godina VIII. stoljeća.

Jedino vojvodino nasilje koje je preciznije vremenski određeno jest davanje crkvene desetine Slavenima, za što se navodi kako se radi o trogodišnjem razdoblju:

"Per tres vero annos illas Xmas quas ad sanctam ecclesiam dare debuimus ad paganos Scavos eas dedimus, quando eos super ecclesiarum et populares terras nostras misit in sua peccata et nostra perditione."

Dosadašnji prijevodi te rečenice na hrvatski jezik nisu se značajnije razlikovali. Prijevod Luke Kirca glasi:

*"Već tri godine dadosmo one desetine, što smo ih morali davati sv. crkvi, poganima Slavenima, kad ih je na zemlje crkve i naroda postavio na svoj grijeh i na našu pogubu."*⁷

Nada Klaić ga je preuzela uz neznatne izmjene:

*"Već tri godine dadosmo one desetine što smo ih morali davati svetoj crkvi, poganima Slavenima, kada ih je na zemlje crkve i naroda postavio na svoj grijeh i na našu pogubu."*⁸

Konačno, Lujo Margetić preveo je to ovako:

*"Već tri godine one desetine koje smo morali davati svetoj crkvi, dajemo ih poganima Skavima, otkako ih je postavio na crkvene i općinske zemlje na svoj grijeh i našu propast."*⁹

Iz toga proizlazi kako je vojvoda doselio Slavene na sporne zemlje tri godine prije RS. Margetić je, slijedeći uvriježeno mišljenje kako je RS održan 804., iznio 802. kao početnu godinu od koje su istarski posjednici plaćali desetinu Slavenima.¹⁰ Premda nije zaključio da su te godine i naseljeni na sporne zemlje, to iz same rečenice proizlazi: desetina ide Slavenima otkako ih je vojvoda postavio na spomenute zemlje.

Ako je to doista tako, onda ova pritužba istarskih posjednika značajno odstupa od ostalih koje su iznijeli carskim poslanicima. Zašto bi vojvoda tek o. 802. oduzeo neobrađene općinske i crkvene zemlje i na njih postavio Slavene (pretpostavljamo, premda se to izrijekom ne kaže, kako je vojvoda odmah po oduzimanju tih zemljišta proveo i njihovu dodjelu Slavenima, jer bi drugačiji postupak bio neracionalan), ako je već puno (otprilike desetak godina) prije proveo ostale promjene koje opisuju posjednici?

5) Istarski posjednici govore o višestrukim odlascima u rat te da svake godine moraju davati ovce i jaganjce, iz čega se vidi kako se radi o višegodišnjoj praksi.

6) O problemu datiranja dolaska Istre pod franačku vlast (s pregledom literature) v. I. Goldstein, *Hrvatski rani srednji vijek*, Zagreb 1995., 142, bilj. 8.

7) Kirac, n. dj., 58.

8) N. Klaić, *Izvori za hrvatsku povijest do 1526. godine*, Zagreb 1972., 12.

9) "O nekim pitanjima Rižanskog placita", 435. Slično i u radu "Pravna osnova crkvene desetine na hrvatskim pravnim područjima" iz 1983-1984.: "Već tri godine one desetine, što smo ih morali davati svetoj crkvi, dajemo poganima Slavenima, otkako ih je postavio na crkvene i naše vlastite zemlje na svoj grijeh, a našu propast.", u: Margetić, *Hrvatska i Crkva u srednjem vijeku*, Rijeka 2000., 43. (dalje: *Pravna osnova*).

10) L. Margetić, *Srednjovjekovno hrvatsko pravo – stvarna prava*, Zagreb-Rijeka-Čakovac 1983., 21; isti, "Diritto medicinale croato. Diritti reali", *Parte prima, Atti del Centro di ricerche storiche*, XIII, 1982-83., 160; isti, *Pravna osnova*, 44.

Držimo kako je rješenje problema u drugačijem prijevodu te rečenice. Naime, ne žale se posjednici da desetine daju, već da su ih davali (dedimus), i to onda kada (quando) je Slavene vojvoda postavio na spomenute zemlje. Stoga smo mišljenja da rečenicu treba prevesti ovako:

“Tri smo godine one desetine koje smo dužni davati svetoj Crkvi davali poganima Slavenima, kada ih je bio postavio na crkvene i općinske zemlje na svoj grijeh i našu propast.”

Dakle, predstavnici se gradova i utvrda žale kako su desetinu davali Slavenima prve tri godine po njihovu dolasku na sporna područja, ali to nisu posljednje tri godine. Nema nikakvog razloga da samo u ovom slučaju navedu kako to čine unazad tri godine, dok za nasilja koja su ih puno teže pogodila ne navode koliko (od kada) traju. Valja uočiti kako se pri opisivanju ispunjavanja obveza koje je uveo vojvoda uvijek rabi sadašnje vrijeme (non remanent, aedificant, non permittit, facit, [non] habemus, facimus, damus, ambulamus, tollit, dimittit, donat, prendunt), dok je u ovom slučaju korišteno prošlo vrijeme. I surječe nam potvrđuje kako se ne radi o obvezi na koju su (još uvijek) dužni. Naime, oni se najprije žale kako im je oduzeo šume i udaljena selišta, potom da je postavio Slavene na njihove zemlje, da bi zatim govorili o službama na koje im je oduzeo pravo (a koje su imali dok su bili pod bizantskom vlašću) te kako im je postavio centarhe i oduzeo vlast nad slobodnim ljudima (dok su “u vrijeme Grka” tribuni imali pet i više ekskuzata). Slijedi nabranje službi i podavanja na koje ih je vojvoda obvezao (što u doba Grka nisu nikad radili ni davali), te vojvodinih navodnih zloporaba pri sabiranju poklona koje su slali caru (kao što su to “radili za vrijeme Grka”) i prikupljanju podavanja za carske izaslanike (i to su činili “u vrijeme Grka”). Nabranje zaključuju izjavom kako ta sabiranja čine svake godine i svakodnevno ispunjavaju obveze, pa nema smisla da u sljedećoj rečenici navedu još jedno takvo podavanje vraćajući se na Slavene o kojima su već prije govorili.

Treba uzeti u obzir kako se podatak o davanju desetine nalazi na posljednjem mjestu među njihovim pritužbama, a to je zato jer je naveden samo s jednim ciljem: kako bi se dodatno ocrnilo vojvodu. Ne samo da posjednici desetinu više ne daju Slavenima, nego se i ne radi o novini koja je u razini s ostalima na koje se posjednici žale. Oni se, naime, ne žale što plaćaju desetinu, već kome su ju plaćali. Stoga je iznošenje podatka kako su desetinu, namjesto svetoj Crkvi, tri godine morali davati poganima usmjereno na pitanje vjerodostojnosti osobe koja upravlja pokrajinom u ime kršćanskog vladara. S obzirom, pak, na to da desetinu više ne plaćaju Slavenima, nema ni potrebe da carski izaslanici interveniraju u tom pitanju, a ni vojvoda se na to ne osvrće.

Historiografija je već pokušavala odgovoriti na pitanje zašto je vojvoda to podavanje preumjerio s Crkve na Slavene. Bernardo Benussi je tvrdio kako je to učinio “s očitim ciljem da mu budu što odaniji, a protiv starosjedilaca”,¹¹ dok je Ramiro Udina smatrao kako je to poduzeo “radi osiguranja njihova opstanka u prvo vrijeme, dok zemlje još ne daju dovoljno plodova”¹². Kirac je bio mišljenja kako je “ban Ivan dao Slavenima ove zemlje i poklonio desetine u ime carevo iz zahvalnosti radi zasluga stečenih u borbi s Avarima i iz ljubavi do svog naroda”.¹³ Margetić ne vjeruje “u vojvodinu pripomoć Slavenima da lakše prežive prve godine na svojim novim posjedima, jer se tome protivi podatak iz Rižanskog placita da Slaveni za zemlje, na koje su se naselili, plaćaju vojvodi zakupninu”, te zaključuje kako se radi o plaćanju vojničkih usluga, budući da su Slaveni značajno sudjelovali u širenju franačke vlasti.¹⁴ Prema novom čitanju rečenice o crkvenoj desetini Margetićev se argument više ne može uzeti u obzir: Slaveni u

11) B. Benussi, *Nel medio evo. Pagine di storia istriana*, Parenzo 1897., 130.

12) R. Udina, “Il Placito del Risano. Istituzioni giuridiche e sociali dell’Istria durante il dominio bizantino”, *Archeografo triestino*, ser. III, vol. XVII, Trieste 1932., 58.

13) Kirac, n. dj., 70. Autor je tvrdio da je Ivan bio Slaven (Hrvat).

14) L. Margetić, *Srednjovjekovno hrvatsko pravo – stvarna prava*, 20-21.

vrijeme RS plaćaju zakupninu vojvodi, ali nemaju više prihoda od desetine.¹⁵ Ostavši pri mišljenju kako se radi o plaćanju vojničkih usluga, Margetić je potom odustao od navedenog argumenta i ponudio novi, razlikujući Slavene koje posjednici spominju u prvom dijelu teksta RS (žaleći se na vojvodu da im je oduzeo šume i udaljena selišta, te na njihove zemlje doveo Slavene koji mu za to plaćaju zakupninu) od Slavena kojima moraju davati desetinu. Ovakvo je tumačenje zasnovao na činjenici da u prvom dijelu teksta stoji *Sclavos*, a u drugom, gdje se govori o desetini, *Scavos*. Iz toga izvodi kako “treba razlikovati Slavene – koji plaćaju zakupninu, tj. poljoprivrednike, koje Rižanski placit naziva na dva mjesta *Sclavi*, od drugih Slavena, kojima po franačkom nalogu istarski posjednici plaćaju desetine”. Njih tekst naziva Skavima, “pa ih dakle već i po imenu razlikuje od prvonavedenih”. Tako su u Istri “uz slavenska »čisto« poljoprivredna sela postojala i omanja slavenska vojničko-seljačka naselja” na stanovnike kojih bi se odnosio podatak o desetini.¹⁶ Problem je ovakve interpretaciju u tome što se ona zasniva na razlici u jednom slovu u rukopisu (Codex Trevisanus u Mletačkom državnom arhivu) koji je prijepis iz XVI. stoljeća. U čitavom se tekstu Slaveni izrijekom spominju četiri puta: prvi put kada se posjednici žale kako ih je vojvoda naselio na njihove zemlje (insuper Sclavos super terras nostras posuit), potom kada govore o desetini (ad paganos Scavos eas dedimus), te u zaključnom dijelu kada o njima govore vojvoda (de Sclavis autem unde dicitis) i carski izaslanici (de Scavis et de angarias vel navigationes emendandum). Dakle, dva puta u tekstu stoji *Sclavi* (*Sclavos/Sclavis*) i dva puta *Scavi* (*Scavos/Scavis*). Tako bi, prema Mergetićevu tumačenju, vojvoda mislio na Slavene iz prvog dijela teksta RS, a carski izaslanici na one kojima se plaćala desetina, što nije prihvatljivo. U zaključnom dijelu isprave uopće nije bilo riječi o pitanju desetine: vojvoda je (između ostalog) govorio o rješavanju problema Slavena koji čine štete, a izaslanici su tražili da se vojvoda obveže da će ispuniti sve što je naprijed obećao. Dakle, vojvoda i izaslanici govore o istim Slavenima. Držimo da sve upućuje kako se tu naprosto radi o pogrešci prepisivača, koji je u dva navrata ispustio jedno slovo. Uostalom, ako sami posjednici kažu da su plaćali desetinu Slavenima “kada ih je (vojvoda) bio postavio na crkvene i općinske zemlje”, jasno je kako se radi o istim onim Slavenima za koje nešto prije toga navode da ih je doveo na njihove zemlje.

Ne želeći umanjiti značaj vojne uloge koju su istarski Slaveni u to doba imali, ipak smo skloni prihvatiti tumačenje kako se radi o pomoći u prvim godinama po naseljenju. Ubiranje desetine kao naknada za vojničke usluge manje je vjerojatno, jer bi u tom slučaju bilo teško odgovoriti na pitanje zašto je to trajalo samo tri godine, i to upravo prve tri godine. Vojvoda je zacijelo bio svjestan kako je potrebno nekoliko godina da se neobrađene površine privedu obradi i daju prve cjelovite urode, pa je svojim doseljenicima pomogao, i to ne iz vlastite blagajne, već na račun drugih svojih podanika. Biskupi se zbog toga nisu pobunili jer im je novi sustav trajno omogućio puno više nego što iznose trogodišnji prihodi od desetina.¹⁷

Naseljavanje Slavena na općinske i crkvene zemlje dogodilo se pred više od tri godine u odnosu na RS, ali vjerojatno ne i u prvim godinama vojvodine vlasti, budući da je crkvena desetina (ako se doista o njoj radi) podavanje koje je najvjerojatnije uvedeno tek dolaskom franačkog sustava,¹⁸ te je za očekivati kako je barem nekoliko godina išla Crkvi, da bi ju potom vojvoda, kada mu je to zatrebalo, na određeno vrijeme “preusmjerio” u korist Slavena. Držimo

15) Drugo je pitanje jesu li u te prve tri godine Slaveni bili oslobođeni plaćanja zakupninc. Izvor o tome ne daje nikakvih podataka. Skloni smo pretpostaviti da jesu, jer bi to bilo u skladu s uvriježnim običajem pri kolonizaciji neobrađenih područja.

16) Margetić, *Pravna osnova*, 44-45.

17) O novim biskupskim pravima i prihodima nakon dolaska franačke vlasti v. isto, 13-15.

18) O problemu uvođenja crkvene desetine kao opće obveze u Istri v. isto, 20.

kako bi u protivnom posjednici ipak naglasili da su u prve tri godine po njezinu uvođenju desetinu davali Slavenima. Iz njihove je izjave svakako razvidno kako su im je morali davati u prve tri godine po njihovu dolasku na općinske i crkvene zemlje koje je vojvoda oduzeo jer ih je smatrao državnima.

Summary

Proposal for a new interpretation of a certain sentence from the Council of Rižane

Maurizio Levak

In the chronicles of the Council of Rižane, which took place near Koper in Istria, at around the year 806, it is stated, among other, that the Istrian landowners are complaining how the Istrian Duke John (*“vojvoda Ivan”*) has forced them for three years to give *the tenth* to Slavs, instead of giving it to Church.

According to the habitual translations of this sentence to Croatian language, one would be dealing with the past three years, and the “misuse” in question would still be going on at the time of speaking (*“Already for three years the tenths which we had to give to the Holy Church, we are giving to pagan Slavs, ever since he has installed them on the church- and municipal lands, to his sin and our ruin.”*). The author is proposing a translation which is in compliance with the Latin text, and according to which one is dealing with the three years in the past and not with the three past years, thereupon the giving in question not taking place any more (*“For three years the tenths which we are obliged to give to the Holy Church we gave to pagan Slavs, when he had installed them on the church- and municipal lands, to his sin and our ruin”*).

Taking into account the fact that the sentence is positioning the beginning of giving *the tenth* to Slavs at the same time with their inhabiting municipal and church lands, the new translation is transposing those events deeper in the past.

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

GODINA LV
ZAGREB 2002.

UDK 93/99
ISSN 0351-2193
Historijski zbornik, god. LV, str.1-296, Zagreb 2002.

Izdavač
Društvo za hrvatsku povjesnicu

Redakcijski odbor
Slaven Bertoša
Mirjana Gross
Ivan Kampuš
Franko Mirošević
Ivica Prlender
Tomislav Raukar
Petar Strčić
Josip Vrandečić

Glavni i odgovorni urednik
Ivica Prlender

Članci i rasprave iz časopisa Historijski zbornik su referirani u publikacijama:
ABC Clio
Historical Abstracts
America: History and Life

Adresa uredništva
Društvo za hrvatsku povjesnicu, Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 10000 Zagreb, I. Lučića 3, Hrvatska

Časopis izlazi jednom godišnje

Izdanje časopisa sufinancira Ministarstvo znanosti Republike Hrvatske

Tisak:
Horetzky